

Оригинални научни рад

УДК 398.332.12(497.11)

Примљен: 25. октобра 2020.

Прихваћен: 1. новембра 2020.

<https://doi.org/10.46630/phm.13.2021.37>

Смиљана Ж. Ђорђевић Белић¹

Институт за књижевност и уметност, Београд

Данијела М. Поповић Николић

Универзитет у Нишу²

Филозофски факултет

Депарتمان за србистику

ТОДОРОВА СУБОТА (ТОДОРОВДАН) У МАЛОМ КРЧИМИРУ: ТРАДИЦИЈА И РЕВИВАЛИЗАМ

У раду су представљени резултати истраживања обележавања Тодорове суботе (Тодоровдана) у Малом Крчимиру (Заплање, југоисточна Србија). Након прегледа досадашњих проучавања обреда Тодорица у балканском контексту и реконструкције ритуала сачињеног на основу расположивих студија и етнографске грађе, ауторке пружају слику ове ритуалне праксе, истраживане у оквирима традицијске културе Заплања. Анализирају се уочене промене (редукција ритуалних слојева, система табуа и сл.) и констатује да се у актуелном тренутку прослава Тодоровдана позиционира на размеђи ритуала и манифестације институционализованог типа. Други део студије доноси коментарисане транскрипте теренских разговора који илуструју емско вишегласје. Емски полилог, који некада има и полемички карактер, концентрише се око неколико тематских језгара: интерпретација континуитета и ревивализма, питање „права“ на традицију, носталгична сећања на прошлост и увођење релације некад / сад. У теоријско-аналитичком сегменту прилога обредно-обичајна пракса везана за обележавање Тодоровдана посматра се у контексту „преговарања око аутентичности“, у контексту сличних пракси „новог таласа“ фолклоризма (уз шири осврт на проблем ретрадиционализације у постсоцијалистичкој Србији), те у оквирима њеног значења и значаја с обзиром на специфичности демографске слике Заплања (доминација социјално-интегративних функција у условима изразите депопулације). Коначно, у закључном се делу поставља питање о одрживости праксе, те о могућностима и конвенцијама њеног евентуалног укључивања у систем заштите нематеријалног културног наслеђа.

Кључне речи: Тодорова субота/Тодоровдан, обред, обичај, институционализација, фолклоризам, ретрадиционализација, ревивализам, постсоцијализам,

1 smiljana78@yahoo.com

2 Рад је настао у оквиру пројекта Теренска истраживања усмене традиције југоисточне Србије (Огранак САНУ у Нишу).

1. Тодорица

1.1. Балкански контекст

Обред Тодорица је, када је о балканско-словенским традицијама реч, према систематичном, на обимној грађи заснованом истраживању Никите Толстоја, карактеристичан за „узан вертикални појас (од севера ка југу) од Баната до Македоније, укључујући крајњи исток српске и крајњи запад бугарске територије, а такође и хоризонтални појас, уз десну обалу Дунава, скоро од Београда до Добруџе“ (TOLSTOJ 1995: 243). Овај истраживач истакао је потребу за прецизним утврђивањем ареала Тодорице код несловенских балканских народа, посебно код Румуна, те указао на његово постојање код Саракачана, грчког сточарског етноса у планинама на југу Балкана³, али је ово питање остало до данас отворено.

Сложени комплекс обредно-обичајних радњи везаних за Тодорову суботу (прва субота ускршњег поста) обухвата обредне опходе (јахање коња), прављење обредних хлебова за коње и кољива, а елементи овог комплекса познати су у источној и јужној Србији, Војводини, на простору Македоније, Бугарске, Румуније и Грчке (RADENKOVIĆ 2001a). Комплекс укључује и веровања и предања везана за поворке (невидљивих) ноћних коња и јачача, за које је карактеристичан и мотив кажњавања гажењем због кршења табуа: предења, излажења ноћу, осветљења. Систематизујући обимну фолклорну грађу, Љубинко Раденковић (2001b) закључује да су оваква веровања потврђена код Срба у североисточној Србији, Војводини и Мађарској, код Бугара у северној Бугарској, код Влаха у североисточној Србији и код Румуна. Овоме ваља придодати и податке везане за Србе у Румунији (KRSTIĆ 2002), потврђене и рецентним теренским истраживањима (ЂORĐEVIĆ BELIĆ 2018).⁴

Питање генезе обредно-обичајног комплекса везаног за Тодорову суботу (и са овим проблемом повезаног питања генезе и природе демонских бића типа тодорци) показало се у науци као интригантно, те су и поред широке дискусије која се с тим у вези развијала мишљења истраживача остала подељена. Средином 20. века Миленко Филиповић (1950) указао је на чињеницу да је култ демонских бића тодорци развијен на просторима који су били насељени Трачанима и на основу тога изнео

3 О Тодорици код Саракачана в. и ANTONIJEVIĆ 1982: 120.

4 Корпусу припада и део наратива које је у вези са мотивом кажњавања мотањем црева представила и разматрала Биљана Сикимић, уводећи у анализу, осим јужнословенске, и румунску, влашку и грчку фолклорну грађу. Ауторка је показала да се овај мотив за Светог Тодора или демонска бића типа тодорци региструје претежно у румунском и влашком фолклору (SIKIMIĆ 2001: 53–54).

став да је реч о старобалканском супстрату, очуваном кроз преношење неких атрибута тзв. Трачког коњаника на хришћанске светитеље (и/или фолклорне јунаке), између осталих, и на Светог Теодора Тирона.⁵ Филиповићеве претпоставке недавно је реafirмисао и Ненад Љубинковић, везујући генезу култа тзв. Подунавских коњаника, често представљаних на вотивним рељефима у близини Дунава, за култове Трачког коњаника и Диоскура – Кастора и Полидеука из грчке митологије (LJUBINKOVIĆ 2006: 79).

Полемишући са овом тезом, Слободан Зечевић (1974; 1981) указао је на потврде веровања у митске јахаче и ван зоне култа Трачког коњаника, те скрену пажњу на типолошки блиске митске фигуре у низу европских традиција. Анализом система забрана, веровања и атрибута Тодорових коња Зечевић утврђује њихову везу са култом предака и хтонски карактер. Веза са култом предака потврђена је и поменутиим компаративним анализама Никите Толстоја (спроведеним претежно на српској, бугарској и македонској грађи)⁶, али је овај истраживач нагласио и суштински амбивалентну симболику Тодорице (не негирајући палеобалкански супстрат), будући да је указао и на везу са култом змије, али и инкорпорирање представа о кружном кретању, здрављу, рађању с обзиром на контекстуалне оквире које формира целокупна пролећна обредност (TOLSTOJ 1995). Додатно, Толстој истиче да „мотив хероја коњаника, као и мотив змије и неки други евроазијски мотиви, постоји и у старогрчкој културној традицији, и у индоевропској, и код свих номадских степских народа Старога света“ (TOLSTOJ 1995: 242). Указујући и на неопходност да се у проучавање уведе историјски и ликовни (иконографски) материјал, Толстој додаје да би корене Тодорице требало тражити и у византијској иконографској и црквено-календарској традицији (исто: 243).

1.2. Основни елементи структуре обреда на простору Србије

С обзиром да литературу посвећену овом обреду чини запажен

5 Култ Трачког коњаника био је развијен на простору од западних обала Црног мора до Поморавља.

6 Хтонски карактер и везаност за култ предака истакнута је и у анализи фолклорних представа о Светом Тодору и демонских бића типа тодорци у студији Татјане Агапкине, која поменуте налазе темељи на разматрању српске и бугарске грађе (укључујући и фолклор банатских Бугара), као и традиције Влаха у североисточној Србији (AGAPKINA 2002: 51–53). Осим карактеристика и функција демона (веровања да потичу од нечистих покојника, систем табуа, некада хромост и сл.), ауторка истиче и важност везивања за конкретно календарско време (прва недеља Великог поста), као и ритуалне радње које укључују прављење обредних хлебова и кољива. Коначно, Агапкина констатује да је појава оваквог типа демона у раном делу пролећног календара особеност балканских Словена која нема паралеле у другим словенским традицијама.

број аналитичких и прегледних студија, на овом месту сумираћемо резултате досадашњих истраживања и представити неколико основних елемената којима се одликује Тодорица на територији Србије.

Ритуал који се обавља на дан светог Теодора Тирона или у оквиру читаве прве недеље ускршњег поста одређен је називима Тодорова Субота, Свети Тодор, Тодор, Тодорица, Светитодорица, коњски Велигден, коњска слава, воловска слава Тодорица, слава на волове (NEDELJKOVIĆ 1990: 237; PLOTNJKOVA 2012: 280; RADENKOVIĆ 2001a: 530–531; ANTONIJEVIĆ 1971: 183). Са оваквом номинацијом усклађени су и називи појединих дана у недељи (Тодорова субота, Тодоров понедељак / Тудоров понедеоник, Тодоров четвртак, Тодоров / Тодоровски петак и луди петак; луда среда). Целина временске секвенце одређена је као Тодорова недеља, луда недеља и хрома недеља (последњи од наведених термина ограничен је на простор Баната (Војводина) (NEDELJKOVIĆ 1990: 256)).

Обредне радње доминантно су везана за суботу, али етнографски материјал сведочи и о обележавању свих дана у недељи, посебно уторка, среде, четвртка и петка, за које су се везивала веровања о доласку демонских бића – тодорових коња и(ли) Великог Тодора. У неким крајевима на ове дане кувано је кољиво (NEDELJKOVIĆ 1990: 236, 237, 239–240). На простору Пчиње (околина Врања, југоисточна Србија) петак и субота били су дани у којима су се одвојено светковали Тодор (петак) и Тодорица (замишљана као његова жена): петак је био посвећен коњима, а субота воловима (PLOTNJKOVA 2012: 282; TOLSTOJ 1995: 231).

Структура обреда на територији Србије није (била) уједначена. На југу и југоистоку доминантни акциони код подразумевао је да мушки чланови заједнице изводе коње (у неким местима окићене босиљком), проводају их и утркују се. У неким крајевима (нпр. у Алексиначком Поморављу) јахачи су на десној руци носили обредни хлеб са рупом у средини, на крају трке га ломили, јели и комад давали коњу (ANTONIJEVIĆ 1971: 184; NEDELJKOVIĆ 1990: 238). Учесници су негде гаравили лице и носили поцепану одећу (Лужница и Нишава, NIKOLIĆ 1910: 130). Обредне радње обављане су у самом селу, нпр. око цркве (NIKOLIĆ 1910: 130) и на околним пољима. Ритуална дејства, чији се просторни код сужава ка кући и штали, блиска су основним елементима славе, али и погребних обичаја (обредни хлеб – колач, свећа, кољиво, кађење). Обредни хлебови (које праве жене) имају кружни облик, али и облик коњског копита (тодорчићи, копите). Могу бити и посебно намењени коњима / воловима (NEDELJKOVIĆ 1990: 238), којима се даје и кувана пшеница / кукуруз, чијој се припреми посвећује посебна пажња (кува се за укућане и госте, служи се у цркви након литургије и сл.).

Предметни код обреда маркира свећа која се пали у штали (Ко-

сово и околина Врања, TOLSTOJ 1995: 237).

У неким крајевима Србије обележавање дана Светог Тодора одликују обредна понашања везана за култ змије. Она углавном подразумевају профилактичке радње које су доминантно спровођене са каменом као супституцијом змије (камен се баца како би змије остале далеко; боде се иглом како би змијама био одузет вид, да не би биле опасне и сл.). У везу са овим култом доводи се и паљења смећа и ватре на ђубришту (NEDELJKOVIĆ 1990: 239), као и ритуални изгон буком (која се производи металним предметима или гласом), уз вербалну формулу: „Беште, беште, поганије!“ (PLOTNJKOVA 2012: 282).

1.3. Тодоровдан у Малом Крчимиру у контексту традицијске културе Запања

Мада се у литератури као једна од заједничких карактеристика запањских села помиње везаност за планину (SIMONOVIC 1982: 509), не могу се оставити по страни специфичности географских и социоекономских фактора појединачних насеља. За разлику од села тзв. Моравског Запања, Мали Крчмир је смештен непосредно уз планину, што је свакодневицу обележило низом специфичности. Становништво се некада доминантно бавило производњом креча, а за одлазак до налазишта кречњака користили су коње и магарце, те је стога ових домаћих животиња у Малом Крчимиру било више него другде. Увођењем нових технологија њихов број је смањен: пуштени су у тзв. сампас⁷ – у планини су од раног пролећа до касне јесени и имају статус дивљих коња на Ракошу и просторима око појата (на шта су саговорници у разговорима о Тодоровој суботи често реферисали).

Етнографски извори не нуде исцрпне податке о радњама које су у Запању биле везане за Тодорову суботу. Обележавање овог празника регистровано је у студијама посвећеним локалној историји, економији и демографији, и помиње се као фреквентно и доминантно у планинским селима Горњег Запања (нарочито у Малом и Великом Крчимиру, Калетинцу, Чагровцу, Дугој Пољани). Ритуална пракса о Тодоровдану⁸ обухватала је извођење коња и „импровизоване трке око села (проигравање коња)“, а њена намена, паралелно онима за Младенце и Благовести, повезивана је са заштитом од змија, или су обредне радње извођене „да би коњи били добри“ (SIMONOVIC 1982: 169, 172).

7 Сампас не треба доводити у везу искључиво са технолошким развојем и увођењем механизације, будући да је оваква пракса регистрована и тридесетих година 20. века, о чему в. MILOŠEVIĆ 1940: 168–169.

8 О неким елементима прослављања Тодоровдана у сврљишком крају, простору који је релативно близу Запања, в. GAVRILOVIĆ 1996: 138–141.

Систематска теренска истраживања традицијске културе и фолклора Запања, спроведена 2016. године⁹ (касније допуњавана одласцима истраживача на поједине пунктове), показала су да Тодоровдан на овом подручју чува карактеристике празника за који се везују праксе усмерене на обезбеђивање здравља и напретка коња, са једне, тј. на заштиту од змија, са друге стране. Премда се Тодоровдан примарно доживљава као коњска слава, виђење доминирајуће функције није уједначено чак ни у појасу планинских села (у којима би се, с обзиром на значај коња у свакодневном животу, очекивало одређење као празника везаног за коње). Тако се, на пример, у планинском селу Дуга Пољана Тодоровдан поставља у раван Јеремијиндана, Младенаца, Лазаревдана – празника заштите од змије.¹⁰

2. Трансформације обредно-обичајне праксе

Будући да је у разговорима који су на терену у Запању вођени 2016. године Мали Крчимир маркиран као село у ком се још увек практикује низ за Тодоровдан карактеристичних радњи, додатна истраживања у овом насељу обављена су на сам празник 2018. године.¹¹ Истраживачи су присуствовали тркама коња и магараца, као и програму који се потом одвијао у сали основне школе. Комплетан догађај документован је видео-записима и фотографијама, а обављени су и додатни разговори.

Према описима саговорника, некадашња обредно-обичајна пракса везана за Тодоровдан обухватала је: припрему ритуалне хране – хлеба за коња и каше (од куваног кукуруза и пшенице); ритуално храњење коња и паљење свеће (на гриви, према исказу једног саговорника¹²),

9 Истраживања су спроведена у оквиру пројекта Савремена теренска истраживања усмене традиције Запања, чији је носилац био Филозофски факултет Универзитета у Нишу, који је подржало Министарство културе и информисања Републике Србије. Део грађе доступан је на: <https://projekti.filfak.ni.ac.rs/stiutz/?fbclid=IwAR3BCwTlw6h0VoqoGYhxOpqrB0upKlZbLO6fc3zjXmceFCr2BIP7hIvG28>. Основни циљ овог пројекта односио се на формирање корпуса усменуометничког материјала, његову систематизацију, архивирање и презентацију. Послови на реализацији постављених циљева обухватили су формирање теоријских полазишта, избор истраживачких стратегија и метода, њихову примену на терену, бележење и архивирање грађе. Више о овом пројекту в. у РОПОВИЋ НИКОЛИЋ 2018.

10 Duga Poljana_VM_AK_2016; грађа се наводи према ознакама дигиталних записа депонованих у Архиву усменог стваралаштва Департмана за српску и компаративну књижевност Филозофског факултета Универзитета у Нишу.

11 Истраживачки тим који је радио у Малом Крчмиру 2016. чинили су др Смиљана Ђорђевић Белић, проф. др Немања Радуловић и МА Василиса Цветковић. Прославу Тодоровдана 2018. документовале су проф. др Данијела Поповић Николић и др Смиљана Ђорђевић Белић.

12 Mali Krcimir_PZ_DPN_SDJB1

које се одвијало вече уочи Тодорове суботе (остатке ритуалне хране јели су укућани); јахање коња на Тодоровдан, у јутарњим часовима (без такмичарских елеманата; ритуалну функцију јахања, која се у литератури интерпретира и као профилактичка, и као функција подстицања плодности, те и као вид ре-успостављања, потврђивања и омеђивања простора заједнице, саговорници нису помињали). Забране, посебно везане за плетење и уопште рад са пређом, уклапају се у налазе поменутих проучавања из домена ареалне фолклористике (TOLSTOJ 1995; RADENKOVIĆ 20016; AGARKINA 2002).

Саговорници сведоче да су се у другој половини 20. века обредно-обичајне радње везане за Тодоровдан редуковале и губиле. Узроци овог процеса били су вишеструки: од трансформације традицијске културе у целини (услед урбанизације, миграција и сл.), преко конкретних чинилаца који су утицали на изостанак потребе за спровођењем ритуала (све мањи број коња и смањено учешће ових домаћих животиња у свакодневним пољопривредним и другим активностима, процеси депопулације запаљског подручја), до по традицијску културу неповољног идеолошког контекста (идеологија комунизма и социјализма), који су некада карактерисале и забране везане за јавно спровођење колективних ритуала (о чему ће у завршном сегменту овог прилога бити шире дискутовано).

Организовањем мештана (под окриљем Месне заједнице Мали Крчмир), а уз подршку Скупштине Општине Гаџин Хан (касније и Народне библиотеке „Бранко Миљковић“ и Туристичке организације Гаџин Хан), обележавање Тодоровдана у Малом Крчмиру обновљено је 2002. У ре-успостављању праксе посебну улогу имао је и један од локалних активиста на пољу очувања и промовисања различитих елемената локалне традиције¹³, а неопходно је истаћи да се оваква пракса (индивидуална иницијатива, која потом бива прихваћена од стране шире заједнице, те и институционално подржана) опажа као релативно фреквентна.¹⁴ У овој

13 Саговорник је учествовао у обнављању цркве у оближњем селу Вртопу и подизању новог крста у Малом Крчмиру. Раније је био веома активан у организовању Сусрета села (реч је о традиционалној манифестацији чији је циљ промовисање традиције и „народног стваралаштва“, афирмација аматерског културно-уметничког стваралаштва и подстицање друштвено-економског развоја села; успостављена је средином седамдесетих година 20. века, а надметања сеоских тимова била су редовни и веома гледани део ТВ програма; манифестација постоји и данас, али је интересовање за њу донекле у опадању; аналитички поглед на ову манифестацију пружају студије HOFMAN 2010; JAKOVLJEVIĆ 2012: 112–113).

14 О улози појединаца – локалних ентузијаста и ауторитета (пре свега – мушкараца) у процесима сценизације традицијских садржаја (традиционалне музике и плеса) у социјалистичкој Југославији в. детаљније у HOFMAN 2010. Ауторка не губи из вида друге важне факторе који су утицали на обликовање сценских манифестација: идеолошке

фази ре-успостављен је, пре свега, део обичаја јавног и наглашеније колективног карактера – јахање коња (које сада, међутим, има и акцентовану такмичарску компоненту). Са друге стране, у праксу су укључени и елементи других колективних ритуала, који раније нису били карактеристични за обележавање Тодоровдана у Запању. Реч је, конкретно, о елементима везаним за традиционалан начин обележавања сеоске славе: домаћин се бира на ритуалан начин (предајом обредног хлеба – колача); он обезбеђује колач, жито и организује припрему (посне) хране; домаћин сарађује са Скупштином општине и учествује у припреми културно-уметничког програма.

Последњих година трошкове и бригу око организације углавном су преузеле локалне институције, те је функција домаћина славе на тај начин трансформисана (уз изостанак припреме ритуалног хлеба и посне хране).

Присуство обележавању празника 2018. уверило је истраживаче да се у актуелном тренутку радње везане за Тодоровдан у Малом Крчимиру профилишу у сложену праксу, са елементима ритуала и манифестације институционализованог типа. Највећи део радњи, за које припреме отпочињу на Тодоровдан ујутру, одвија се у центру села. Овде се налазе импровизована позорница (на којој су, уз опрему за озвучење, и признања намењена победницима) и тезге са пићем (продаје се воће и поврће, обућа, алати и сл.). Са разгласа се чују коло и претежно тзв. новокомпонована народна музика. На приватној кући у центру истакнута је застава једне политичке партије. Обележена тркачка стаза завршава се испред позорнице. Централни догађај представљају трке коња и магараца (које се одвијају према пропозицијама које су аналогне спортским такмичењима – жребање, полуфинале, финале). Признања учесницима и награде победницима уручила је председница СО Гаџин Хан, а реч је о новчаним наградама, дипломама и пехарима са орнаментом коња. Уз учеснике трка (од којих неки носе и мајице са логом манифестације) и мештане, ту су и представници институција (СО, управа библиотеке „Бранко Миљковић“ у Гаџином Хану), полиција. Након трка следи програм, који је организован у сали сеоске основне школе. За ову прилику ангажовано је Културно-уметничко друштво Запањски вез из Гаџиног Хана¹⁵ (које је извело сплет традиционалних игара, не само локалног карактера), а у делу про-

смернице које су долазиле од стране државних културних институција, улогу локалних власти, партијских званичника итд., али наглашава специфичну, релативно либералну природу југословенског социјализма, те и релативну маргиналност употребе традиције у јавној сфери у политичко-идеолошке сврхе (за разлику од културне политике у Бугарској или Румунији, на пример).

15 Претходних година ангажована су и друга културноуметничка друштва која делују у Запању.

грама наступили су и представници локалне заједнице – двојица фрулаша, од којих је један младић, ученик старијег). Овај део програма био је мање формалан, а релативно бројну публику чинили су становници Малог Крчимира (свих генерација) и њихови гости.

3. Перспектива саговорника са терена: емско вишегласје

3.1. Интервју као семиинституционални разговор

Кроз разговор са истраживачима као вид семиинституционалног дијалога (при чему су особине контекста сваког конкретног разговора одређивале и дозу „интимности“ / (псеудо)приватности) саговорници су, осим описа (некадашње и садашње) праксе, укључили и низ ставова и коментара везаних за различите аспекте обновљеног обичаја.

Већина саговорника истакла је обележавање Тодорове суботе као посебност културе сопственог села (нпр.: Тој се само ту, нема у Заплању ни једно село...¹⁶; Па за мој век, седамдесет и пет године, и седам године имам, траје то, и увек се скупљамо. Е, у сва села су тој запоставили, а ми опет овде одржавамо¹⁷). Из ове перспективе посматран, начин прослављања Тодоровдана види се као наставак / очување традиције (без посебног истицања дисконтинуитета праксе и/или њене различитости у односу на старовремску), или као обнављање (које подразумева и делимичне трансформације према којима саговорници имају неутралан однос, или их доживљавају као „унапређивање“. Укрштање обеју визура присутно је у интерпретацији једног од „оснивача“ и организатора:

И то народ дође тад много, то је старовремска традиција. Организатор те манифестације ја сам био и мој брат један... [...] А код нас је организовано трке, жири има, проглашење прво место, награде има, пехари има за освојено прво, друго и треће место, значи мало на већи ниво смо то подigli.¹⁸

Додатно, јахање коња на овај празник један је од маркера локалног идентитета, о чему посредно сведочи и једно забележено локално предање:

S1: И неки Турчин дошо ту и имао швалерку. У Мали Крчимир. Наша нека баба.

S2: Тој за време Турака.

S1: Дабоме, наша нека баба... Се забављала с тога Турчина...

S2 [истовремено]: Турчина.

S1: И тај Турчин живео с њу, и роди се неки Петко. И кад тај Тур-

16 Mali Krcimir_JP_SDJBiNR_2016.

17 Mali Krcimir_ZP1_SDJBi DPN_2018.

18 Mali Krcimir_JP_SDJBiNR_2016.

чин требало да се тркају сас коњи, код нас постоји трке, ми имамо.

S2: Тодоровдан

S1: На Тодорову суботу постоје трке. И дан данас.

И: Да, то хоћу, само ми испричајте ово за име, па ме занима то за трке да ми испричате лепо.

S1: И овај... И тај Петко се... Кладио се тај Турчин да никој не може с коња да га претекне на горе према [Лече] су јашали.

S2: Према Суву планину

S1: Према Суву планину. Нису према Суву планину, овде су.

S2: Па тој је, испод.

S1: Туј. Да се тркају и ако изгуби, ко се с њега трка, ако изгуби, одузима му сву имовину што има. У по имање се кладили. И Петко се пријави ће се трка с њега. Он није знао да је он његов. Оно, тај Петко био његов. Копилила ли је тај баба, родила сас тога Петка, али, као затрљали га зато што шволерка ли му је била, појма немам. И тај Петко се пријави да се трка, и победи Турчина. После Турчин морал, ми имамо тамо што ни је Божићевица, родиње што је, то је од, тај Петко зарадел од тога Турчина. Имамо њиву. Сви су они поделили колко су туј били, а то имање тај Петко сас коња зарадел. Надмудри тога, претекне Турчина и Турчин изгуби. Морао, значи, цело село, опклада била пред цело село и морал Турчин да даде то имање. Он мисли да никој неће да га претекне. Е, после установили да је тај Петко, као, од тога Турчина.

S2: И од тад постали Петковци.

S1: Па да. Од тога Петка постали су Петковци.¹⁹

Мотивација за обнављање обичаја интерпретирана је као „очување“ и „промовисање“ (Па то идеја била од свих нас. Гледали смо преко телевизију лазарице кад иду, кад ово, оно се снима. Па смо видели, гледали смо, па смо се и ми пријавили тако... [смех] Звали општину...²⁰).

То емско вишегласје, које некада има и полемички карактер, концентрисано је око интерпретације континуитета и ревивализма, повлачећи и питање „права“ на традицију, које постаје и једна од компоненти за (ре)дефинисање и (ре)успостављање односа моћи кроз стицање социјалног капитала. Примера ради, документована је расправа међу саговорницима у вези са правом на „титулу оснивача“, а добијени су и коментари о коришћењу позиције организатора у сврху личне промоције и остваривања материјалне користи (саговорник је инсистирао да се овај део разговора не снима). Додано, помињано је и опструирање манифестације од стране неких од мештана, али мотивација за овакво деловање

19 Mali Krcimir_BP_VC_2016.

20 Mali Krcimir_J2_SDJB_2018.

није сасвим јасна (С: И кој има неће да изведе. И: А што? С2: Е, па што. Како да кажем. Једно неће из завислак, *једно неће од... Једно не сме, и то је то*²¹).

У разговорима о Тодоровдану неретко су се спонтано јављале асоцијације везане за разлике на нивоу некад / сад, као и сећања на друге обредне опходе – лазарице и крстоноше, не пример²². Успостављању ове релације особито су били склони старији саговорници, а сама тема спонтано је генерисала и дискурс носталгије²³.

Сад то нема, ми то сад нити клачемо, нити, али главно је сад ово. [...] Не, не лажем, причам како је било. Па стварно, пре је лепше било него сад. [...] Ја увек кажем, имале оне лазарице што ти кажем...²⁴

Већина саговорника инсистирала је и на значају социјалних аспеката обележавања Тодоровдана: то је прилика да у село дођу расељени мештани, становници других запањских села. Истовремено, то је и прилика за постизање шире медијске видљивости, што је, очекивано, посебно наглашено у виђењу једног од оснивача и организатора (који управо ове аспекте истиче као критеријуме „успешности“ манифестације):

*И ту дође прецедник општине, одакле ти све не издолазе, то народ, народ сила. [...] Долази Ер-те-ес, долази Пинк, долази, овај, из Ниш неке телевизије су долазиле, и ово, значи... Долазе да снимају, јел та традиција и дан данас се одржава, а то, то је изум-, како да ти кажем, на друга места ово скоро изумрло ово, та традиција, ал код нас се и даље одржава.*²⁵

Контрапункт оваквој слици доносе коментари у којима се, уз дозу резигнираности и сете, опажа опадање традиције условљено проблемима расељавања и променама начина живота уопште:

С2: И ту смо тад тако организували и почели смо да тако идемо напред. Али тад је било много боље него сад.

С1: Данас, данас најгоро, време не ваља.

С2: Није најгоро, мало и народ је био, мало ово све...

С1: Па време.

21 Mali Krcimir_J2_SDJB_2018.

22 О овим обредним опходима у Запању, на основу анализе материјала релативно рецентних етномузиколошки оријентисаних теренских истраживања, в. детаљније у RADINOVIĆ 1992.

23 Уп. ВОЈМ 2005; о овом типу дискурса у разговорима о традицијској култури в. ИЛИЋ 2010; MEDAR TANJGA i dr. 2017: 105.

24 Mali Krcimir_SD_DPN_2018.

25 Mali Krcimir_JP_SDBiNR_2016.

C2: Време ко време, било је и гору време па није. И снег и киша пада па цео дан... [...] Није до време, није до ништа, али сад је било друго. Људи си нема. Немамо коњи толко.²⁶

3.1. Наивно стваралаштво као јавни емски коментар

Као својеврсни јавни емски коментар могу се интерпретирати песме локалних стваралаца, које сами аутори изводе на сцени у званичном делу програма. Овом приликом интерпретираћемо два текста²⁷, посматрајући их у оквирима феномена тзв. наивног стваралаштва, будући да их одликују елементи које теоретичари виде као карактеристичне за овај тип израза: ауторско начело, књижевна некомпетенција, порекло аутора са руралних простора, тематизација рецентне прошлости и садашњости колектива, флуидна усмереност ка феноменима усмене/ауторске књижевности (NEKLJUDOV 2001; LURJE 2001; MINAEVA 2009). Наступ локалних стваралаца одређен је као обраћање песника, било да актера тако квалификује водитељ програма²⁸, или да себе тако одређује актер сам („ПЕСНИК Анђело Петковић“).

Аутор²⁹ стихова који учествује у програму 2018. песму чита са позорнице и уз озвучење. Тематско-мотивски слој обухвата следеће елементе: прослава Тодоровдана, село, свакодневни живот и неприлике, становници села, стање у држави. Уочљива је доминација иронијске стилизације, нарочито у односу на референтну стварност ужег и ширег колектива (село, земља). Песма се отвара мотивима празника, лепоте краја и традиционалног начина привређивања по коме је село познато. Завршне слике, посвећене саборном прослављању Тодоровдана и традиционалном послу становника Малог Крчимира, заснивају се на поларизацији узвишено / ниско. Празник, маркиран као део непрекинутог функционисања традиције која је глорификована („права је дивота“, „не сме да се заборави, још дуго ће овај празник да се слави“), супротстављен је сликама обликованим комичним искорак у профанацију: трка губи ореол озбиљног и „светог“ у детерминацији „јер ово је трка коњскомагарећа“. Сличним се поступком вредност традиционалних послова овог краја умањује укључивањем негативних особина људи (алкохолизам, немар). У тексту је уочено и апострофирање конкретних чланова заједнице, чије су препознатљиве одлике наговештене и одређене благом иронијом

26 Mali Krcimir_JP_SDJBiNR_2016.

27 Један је документован на прослави 2018 [1], а други је истраживачима послао сам аутор [2].

28 У запису Mali Krcimir_SDJB10_2018.

29 Како аутори овог прилога нису добили сагласност аутора за објављивање стихова, његово име и презиме нису наведени.

(галамције, хвалисавци и слично). У завршним сегментима песме фокус се помера на комплекс појединац / колектив, од ужег ка ширем: од крађе и пуштања стоке у „сампас“ (појединци – означени и кроз синтагму „вукови двоноги“), преко пропасти сточарства, пољопривреде, угрожености становника на селу, до низања слика којима се региструју кључни актуелни социјални проблеми, на самом крају (бела куга, приземност политичког и јавног живота). Формом одвојено (више у облику афоризма), тематски непосредно повезано са фокусом ка референтном у поетском делу јесте и завршно песимистичко освртање и доживљај тренутног стања заједнице и њене перспективе („дефинитивно смо затравили“³⁰). Свест о озбиљно-смешној природи песничког обраћања манифестована је и у рецепцији публике: чест громогласан смех који прати регистравање безазленог и појединачног недостатка, али и реакција на њега: „Све ни оцрни“; углавном немо праћење уводних и завршних секвенци у којима је директно супротстављено прошло и садашње, оно што је вредно и што се чува са оним што је симбол пропадања, успављивања (у локалном контексту може имати и елементе пежоративног, будући да се израз затрави употребљава да значи лечење болесне овце стављањем кукурека у уво, CVETANOVIĆ 2013: 73).

[1]

У Заплању нашем права је дивота,
Дошо је празник Тодорова субота.
Традиција не сме да се заборави,
Још дуго ће овај празник да се слави.
На сабору сваком има пуно збрке,
Само су још овде живе коњске трке.
А одговор један не знају ни странци:
Дал су бржи коњи, ил можда магарци.
Није увек битна животиња јача,
То некад зависи од доброг јахача.
Па нека победи коме буде срећа
Јер ово је трка коњскомагарећа.
А све одавде па до Беча,
Нигде нема бољег креча
Камен се преради на хиљаде тона,
Ово ти је, брале, индустријска зона.
Ватра гори, а камен се сија,
Треба да се мало попије ракија.
Једна ствар се никад не губи из вида,

30 Значење лексеме затравен у речницима се одређује као 'лечење биљем, травама', али и као 'опчињеност', 'омађијаност' (CVETANOVIĆ 2013: 73; VUJANIĆ et al. 2011: 403).

Не сме да се пије док се ћемер зида.
Немој то да радиш никад на главачки,
Да не прођеш исто ко [...]. [смех из публике]
А чудне су ствари у овоме веку,
Почели Американци бели креч да пеку.
И сточарство овде почиње да цвета,
На планини краве пасу целог лета.
Како се то чува и на који начин,
То ће рећи [...] и [...]. [смех из публике]
Једну страшну муку сви сточари деле,
Вукови двоноги поједу им теле.
Кажу, [...] стоку понајбоље храни,
Понекад га мало зезну малигани.
Можда неки јесу, неки нису хтели,
Отишо из села легендарни [...].
Како, људи, може ово да се схвати,
Сада моле бога да им се не врати.
Ловачка дружина посебна је ставка,
Коме треба куче, нек дође код [...].
Сваки проблем, људи, може да се смири,
Слободно позови пет, четири, четири.
Још свануло није, спремна је дружина,
[...] са два своја сина.
На кугли земаљској нема такве силе,
Поносно се хвали стари деда [...].
Кад крену на посо, баш су права страва,
Ал понекад [...] зајебава.
Галама се чује баш у свако доба,
То [...] гласне жице проба.
Кад узме маказе, ко да с њима штрика,
Најбоље фризури прави мајстор [...].
Раоници постају оштрији од мача
Кад прођу кроз руке [...] ковача,
Радња му је мала поред старе шупе,
Али посла има јер га многи тупе.
Тај лагодно живи, завиде му сви,
Погађате то је, кажу, [...].
А сељачка је мука, људи, голема,
Сваки дан падне нека цена.
Око нас прекупци и мангупи,
што произведемо никој неће да откупи.

Овце блеје, краве муцају,
Вукови се око тор смуцају,
Порезници на врата куцају.
Над главу ни крешти сврака,
Сви се бре наврзмали на сељака
Никој се не сикира у овој државу
Што се њиве урастоше у траву.
Нема се време кукуруз да се круни,
Сваки дан дооде некакви рачуни.
Не знаш више од кога да се пазите, бре,
Од кога више да се пазите, не знате,
Само расту некакве камате.
Жене мањују децу да рађају,
Посланици се стално свађају,
Наставници батаљују да уче ђаци,
Певаљке се такмиче која има бољи краци.
До јучер се плашимо од Енглези,
Сад, бре не мож' по пут да прднеш од Кинези.

Да вас само подсетим још нешто, у нашој општини је формирана задруга, а основна делатност задруге је производња лековите траве. Људи, дефинитивно смо затравили.³¹

На сличним је мотивима заснована и песма аутора Анђела Петковића, нешто сажетија и усмерена пре свега ка локалном прослављању Тодоровдана, без иронично-сатиричних елемената. Уочљиве су формуле обраћања публици, у којима се реферише и на извођачки контекст („Шта да вам кажем кад не знам више“; „То вам је сада од мене, поздрављам сви мужи и жене“).

[2]

Мали Крчимир село је мало
и нико не зна кад је настало,
Крчимир мали мало је село
у њему сви људи живе весело.
Тодорову суботу у нашем селу
нико не може да заборави
долазе људи из околних села
да виде Тодорову суботу како је весела.

31 Текст представља транскрипт снимка; конкретна лична имена која се помињу изостављена су из етичких разлога и означена угластим заградама [...]. На овакав поступак ауторке су се одлучиле упркос свести о губљењу утиска о метро-ритмичким квалитетима текста и рими.

Тада трче коњи а и магарци
има омладина а има и старци.
То је нешто што нас најбоље снађе
тада на рид свако изађе
да гледу људи како си певу
а неки не зну па само зеву.
Ми смо познати што печемо креч
само си изводимо некакав скеч.
Кад неко изгуби он се нервира
ал ту је Р... да дегустира
код њега оде попије ракију
док прође гужва да се не побију.
Ту је Б... да попује
кад изгуби одма псује.
У нашем селу никад нема збрке
када дођу коњске и магареће трке.
Колики је народ не може да се дише.
Шта да вам кажем кад не знам више.
То вам је сада од мене,
поздрављам сви мужи и жене.

ПЕСНИК. Анђело Петковић
Изведено пред посетиоцима, 2007/8.³²

4. Перспектива истраживача: ка успостављању контекстуалних оквира

Имајући на уму вишегласје које је, како је показано, карактеристично за виђење актуелног облика обележавања Тодоровдана од стране саговорника на терену, тј, из емске перспективе, а потом и могућност додатног етског теоријског промишљања и дискутовања различитих аспеката праксе, могуће ју је посматрати у најмање три контекстуална оквира: у контексту „преговарања око аутентичности“, у контексту сличних пракси „новог таласа“ фолклоризма, те и у оквирима њеног значења и значаја у вези са демографском сликом Запаља.

4.1. Преговарање око „аутентичности“

Појам аутентичности несумњиво је један од најинтригантнијих фолклористичких концепата, везан за саме почетке развоја ове научне дисциплине (уп. опширну референтну аналитичку студију BENDIX 1997;

32 Текст и потпис доносе се поштујући у највећој мери извор који је истраживачима послао аутор.

в. и KUUTMA 2015), а његово дискутовање испоставља се као незаобилазно нарочито у анализи пракси које имају и ревивалистички карактер. Без обзира на чињеницу да данас углавном доминира становиште да је сваки контекст аутентичан за оно што се у њему одвија, да су фолклор и фолклоризам преплетени, тј. да је фолклоризам део фолклора (CERIBAŠIĆ 2003: 257–269; CERIBAŠIĆ 2008), те и да се суштинске особине фолклора не мењају измештањем у другачије оквире (“It retains all the criteria by which we judge what is folklore and what is not: it is socially relevant, based on tradition, and applied to current needs”, DÉGH 1994), свако разматрање везано за ову тему, макар и имплицитно, подразумева самеравање „старог“ („аутентичног“) и „новог“.

Како је у литератури у више наврата у вези са различитим облицима институционализације и репрезентације традицијских садржаја (сценским постављањима, фестивализацијом, медијским представљањима) констатовано, ови процеси готово неизоставно подразумевају селекцију, реинтерпретацију и промену прагматике (уп. нпр. MURAJ, VITEZ (ur.) 2008). У савременим историјско-идеолошким, културно-политичким и културно-економским околностима „старе“ (често и ре-успостављене) традиције, допуњене (и преплетене) другим или „новим“ традицијама, процењују се и дефинишу из перспективе антропологије фолклора на размеђи обнављања и „измишљања“ традиције (на трагу Хобсбомовог и Ренцеревог, данас већ класичног, концепта, развијаног (али и критикованог) у много праваца, HOBSBAWM & RANGER 1983).

Истраживања у Малом Крчмиру показују да актуелну праксу карактерише изразита редукција (па и готово потпуни изостанак) ритуалних слојева. Систем табуа, тј. забране везане за послове око пређе и ткања, као и за рад у кући и у пољу (ради превенције потенцијално опасних реакција коња), више не поштују сви чланови заједнице. Трансформисани су сви елементи месног, временског, актерског, вербалног и предметног кода. Опредељење заједнице да акценат помери на јахање (сада трку) коња сасвим је очекивано, будући да се ради о јавном, видљивом сегменту некадашњег сложенијег обредно-обичајног комплекса. Покренут и осмишљен примарно кроз иницијативу саме заједнице, и управо од стране те заједнице препознат као важан сегмент локалног идентитета, обичај везан за Тодоровдан ипак се, како је напред показано, не процењује једнодимензионално (у погледу односа старо / ново) ни из етске перспективе, а са емског се становишта може посматрати и као трансформација наслеђене и као успостављање нове традиције.

4.2. „Нови талас“ фолклоризма

Савремени вид обележавања Тодоровдана у Малом Крчмиру

могуће је сагледати и у контексту „новог таласа“ фолклоризма. Појам „новог таласа“ фолклоризма ауторке на овом месту користе као радни термин којим би биле означене тенденције трансформисања и промовисања традиционалних пракси у околностима ретрадиционализације и хомогенизације националних (и локалних) идентитета (посебно од деведесетих година 20. века), са једне, односно, све озбиљније доминације принципа масовне и комерцијалне културе, са друге стране. Изразита експанзија оваквих иницијатива (у којима важно место имају локалне заједнице) последњих деценија одвија се у контексту дискурса о „повратку традицији“, њеном „очувању“ и популарисању, при чему се у озбиљној мери рачуна и на економски и туристички потенцијал, чиме се култура претвара и у робу и део тржишне понуде. У том се смислу у вези улогом традиције у посткомунистичким / постсоцијалистичким друштвима централне и источне Европе, осим о улози у „откривању“ локалних и регионалних идентитета, говори и у категоријама комерцијализације наслеђа (MURZYN 2008: 327–330).

Без претензије давања потпуног увида у процесу трансформације традиције и њеног приближавања облицима фолклоризма³³ (што би, уосталом, и далеко надилазило филолошке компетенције ауторки прилога), понудићемо на овом месту сасвим кратак осврт на историјат поменутих појава, с циљем формирања ширих контекстуалних оквира за разумевање оваквих феномена у савременој Србији. Сценизација традиције у српској култури у озбиљнијој мери може се регистровати већ од 19. века (оснивање певачких група и друштава за неговање традиције, наступи са традицијским садржајима у званичним, официјелним приликама и сл., посебно у релативно урбанизованим срединама), а нарочито је стимулисана у социјалистичком периоду (в. HOFMAN 2010; JAKOVLJEVIĆ 2012; LAJIĆ MIHAJLOVIĆ, GRAŠAR ANĐELKOVIĆ 2017; CERIBAŠIĆ 2003: 187–299). Ово свакако не изненађује, имајући на уму да је „staging national culture (...) part of any nation building and the national being in general“ (MIHĂILESCU 2008: 55). Форме, облици и мотивације за различите видове представљања традиције и улога оваквих репрезентација бивале су различите у сваком конкретном случају, при чему се о извесним генералним тенденцијама може говорити у вези са сменама културно-историјских и идеолошко-политичких парадигми. Запажања о тренду ретрадиционализације као спецификуму посткомунистичких и постсоцијалистичких друштава већ су постала опште место хуманистичких студија усмерених у овом правцу.³⁴ Ипак, последњих година све се

33 Термин фолклоризам ауторке користе као неутралан, тј. лишен могућих негативних импликација у смислу одрицања „аутентичности“.

34 О обнови религиозности у различитим посткомунистичким / постсоцијалистичким друштвима в. нпр. BOROVİK et al. 2004; GOG 2006; BAEVA & VALČINOVA 2009:

чешће указује на проблем различитости сваког конкретног националног / државног комунизма (те, сходно томе, и карактеристика конкретних посткомунистичких / постсоцијалистичких друштава) (уп. BOROVIK et al. (eds.) 2004; MIHĂILESCU et al. (eds.) 2008). Истовремено, тренд десекуларизације и повратак религиозности опажају се и као глобални феномени (до мере да се поставља и питање о заснованости тезе о десекуларизованом свету уопште³⁵).

Узимајући у обзир чињеницу да је „историјски-културно и политичко искуство сваке државе производило (...) партикуларни приступ атеизму“³⁶ (RADIĆ 2002: 112), за ово разматрање од особите је важности најпре се укратко осврнути на статус традиције (неодвојив од статуса религије) у периоду југословенског³⁷ комунизма / социјалима, имајући у виду специфичну политичку историју ове државе – између Источног и Западног блока, особито након доношења резолуције Информбироа 1948. Наиме, државна политика према верским заједницама у комунистичкој / социјалистичкој Југославији била је нешто другачија у односу на државе које су припадале истом, источно-европском, контексту. Веза између религије и националног у Југославији је била најизразитија, те се атеизам као део програма националне толеранције, развијан још током Другог светског рата у редовима Народноослободилачког покрета (НОП³⁸), у Југославији није темељио само на марксистичкој доктрини,

317–318; BENOVSKA-SBKOVA 1999; 2013; LULEVA 2019.

35 Без намере да улазимо у разматрање широких дискусија у вези са Веберовим концептом секуларизације и њене везе са модернизацијом, указујемо на неколико референтних студија: BERGER 1999; DOBBELAERE 2004; LEBEDEV 2007; у вези са овим проблемом у постсоцијалистичким / посткомунистичким друштвима в. нпр. ТОМКА 2004; MILER 2004.

36 Ове разлике биле су условљене „разликама у историји, националној култури, времену и месту. Мада су све партије заступале милитантни атеизам као интегрални део своје идеологије, степен до кога су биле у могућности да га спроведу се разликовао. Са једне стране биле су земље као што је СССР и Албанија, а са друге Пољска и Источна Немачка“ (RADIĆ 2002: 118). Стратегије деловања комунистичких партија модификоване су услед, рецимо, отпора цркве (као нпр. у Пољској), или услед јаке везе неких од Цркава са Западом (као нпр. у НДР-у, исто: 119).

37 Реч је о држави која је популарно називана и Титова Југославија, а званично је проглашена 1943. на територији Краљевине Југославије под називом Демократска Федеративна Југославија; 1946 добија званични назив Федеративна Народна Република Југославија (ФНРЈ), а уставом из 1963. постаје Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ). У тексту ће ауторке користити назив Југославија као збирни.

38 НОП је био изразито разнородан покрет, те би, према речима Радмиле Радић, најтачније било у њему препознати „више контрадикторних импулса који су били на снази и међусобно (се) допуњавали и прожимали. Стицајем историјских прилика и околности, надвладао је један од њих који је био конспиративан, немилосрдан према противницима и свакој опозицији и сумњи и неспреман да толерише било какав отпор

већ и на схватању да „религиозна напајања утичу на националистичку мржњу“ (исто: 127). Зато је до одвајања државе од цркве кроз законску регулативу дошло нешто раније (већ у Уставу из 1946) него у осталим државама источно-европског блока (у којима се ово питање законски регулише у успону стаљинистичког периода, од 1948. до 1953). Касније се пак у Југославији, нарочито од шездесетих година, притисци на верске заједнице смањују, али деловање цркве остаје под непрестаном присмотром југословенске Управе државне безбедности (УДБА). Законска регулатива почивала је и у СФРЈ на совјетском моделу (Лењинов декрет о сепарацији из 1918, Закон о верским организацијама из 1929), посебно се ослањајући на принцип комбиновања „слободе верског богослужења“ и „слободе антирелигијске пропаганде“ из совјетског устава из 1936 (исто 2002: 120). Без обзира на гарантовану „слободу верског богослужења“ (прокламовану уставима из 1946, 1963 и 1974), забележен је низ случајева забрана ритуалних радњи (на локалним нивоима), а, што је вероватно и важније, „слобода антирелигијске пропаганде“ донела је драматичне промене у поимању религиозности на колективном и индивидуалним нивоима.

У том смислу се о редукцији / изостанку обележавања Тодорице у Малом Крчимиру у периоду комунизма / социјализма тек донекле може говорити као о доместикацији обреда (гашење и/или редуковање јавних елемената, тј. преношење у сферу приватног – извесна очуваност ритуалних радњи које се обављају у кући) као „спонтаној стратегији адаптације на репресивну и рестриктивну политику“ (BENOVSKA SBKOVA 2001: 273). Уз извесност постојања религиозне мимикрије, несумњиво се мора у обзир узети и утицај опште идеолошке климе у којој је промовисан атеизам (посебно кроз систем образовања, културе и др.), о чему сведоче и (очекивано) различите процене статуса традиције у овом периоду коју су понудили неки од саговорника. Сећања говоре и о очувању елемената ритуала у приватној сфери (о чему су сведочили посебно старији саговорници – прављење ритуалне хране за коње и ритуалних хлебова), и о забранама и репресији, али и о генерално негативном односу према манифестацијама религиозности уопште³⁹:

И: Кажете да је такав однос био према цркви у време комунизма. Ал било, овај, како онда могуће да у исто време биле и крстоноше, и ларице, да се то чувало?

С1: Није било.

према ономе што је било под комунистичком контролом“ (2002: 138).

39 Анализе индивидуалних сећања везаних за статус традиције и религиозности у доба комунизма већ су показале да се она одликују широким спектром различитих ставова и наративних стратегија, те недоследношћу и флуидношћу (уп. RADULOVIC 2014: 40–46).

C2: То је, то је било може једно три четири године после рата и више није ни било.

И: И после не?

C2: Не.

И: А кад се обновило?

C2: Забрањили су, забрањили су. Ниси смео тамо да одеш, ако одеш... Добро, могло је да оде онај ко, ко није запошљен. Мој брат рођени, он је био у Београд на као нека вечерња школа завршио, и дошао је ту, и да учи ђаци. И венчао се педест прве године у цркву, венчао се, и одма су га збацили, није више био. Па знате како је то, на село то је било још горо. Ту људи кој су били комунисти, а то има да те дави. [...] Ма како да се иде у цркву, нико ту није у цркву ишо. Нико. Ни данас.

[...]

C2: Овде је тај комунизам толико људе покварио да уопће не иду у цркву. Ја сам бил у Хрватску, ја сам гледао, људи књиге и иду (у цркву), и за време Тита, и за време овога [...]

А овдеј нико неће, ако му поменеш цркву то, то је, то је, гре... Онда те: - Ма, шта ти знаш о цркву. [...] Ма, да извинете, нужду су вршили у цркву. И то све ти комуњаре кој су били, кој су били загрижени за то. То је било страшно.⁴⁰

Специфичност статуса традиције у постјугословенском контексту узрокована је и чињеницом да је у бившој Југославији дискурс ретрадиционализације и хомогенизације националних идентитета присутан у озбиљнијој мери и у јавној сфери већ од осамдесетих година, а да се нарочито интензивира током грађанских ратова деведесетих година 20. века. Овај период у Савезној Републици Југославији (СРЈ) додатно су обележили ауторитарни режим, економске санкције и криза, бомбардовање од стране НАТО пакта 1999. Обновљање низа обичаја у овом раздобљу одвијало се у јавном простору и у оквирима дискурса о „повратаку националним коренима“, у случају српске културе – неодвојивих од православне религије⁴¹, док се у домену приватног могло регистровати интензивно враћање традицијској култури, укључујући и елементе вернакуларне религиозности (уп. NAUMOVIĆ 1996; 2009; RADULOVIĆ 2012; 2014).

40 Mali Krcimir_JP_SDJBiNR_2016.

41 Проучавања феномена обнове религиозности у посткомунистичким / постсоцијалистичким друштвима карактерише изразита хетерогеност ставова. Тако се обнова објашњава и пролиферацијом религиозности сачуване кроз облике религиозне микрије (SMRKE 2004), и динамизмом релација институционалне (традиционалне) и индивидуалне (субјективне) религиозности, али се указује и на чињеницу да се нпр. повећана религиозност јавља у неким заједницама претежно код особа рођених после 1960, те се разматра и веза ове појаве са односом културе и религије у конкретним државама (MILER 2004).

Након промена политичког режима у СРЈ 2000. године уследио је период интензивнијег приближавања европским токовима и глобалним трендовима, укључујући и систем отвореног тржишта. Стога тада и додатно нараста свест о могућностима употребе културе не само у сврхе (ре)конституисања националног идентитета, већ и о потенцијалу претварања традиције у конкурентан економски и туристички производ. Масовно се појављују различити облици фолклоризоване традиције: од фестивала традиционалне хране, заната и сл., до обновљених обредно-обичајних пракси које сада прерастају у манифестације, инкорпорирајући и елементе спектакла. Говорећи о спектаклизацији ритуала уопште, Мирослава Лукић Крстановић, између осталог, истиче: „Црквени обред ће се прогласити догађајем од изузетног друштвеног и националног значаја, њему ће присуствовати много људи, али и изабрани представници, ређаће се наручени говорници (...) све ће то преносити медији, црквени обред наћи ће се у кућном поседу гледалаца (учесника и неучесника)...“ (LUKIĆ KRSTANOVIĆ 2010: 48).

Стога у процесу „потрошње културе“ (JELINČIĆ, ŽUVELJA BUŠNJA 2008: 56) велику улогу стичу и медији. У медијском дискурсу који се обликује око обележавања Тодоровдана у Малом Крчмиру доминирају мотиви подржавања идеје континуитета и „очувања традиције“, уз наглашавање изузетности Малог Крчмира у том смислу (нпр. „Praznik koji se obeležava prve subote Uskršnjeg posta, meštani Malog Krčmira u okolini Gadžinog Hana vekovima obeležavaju na poseban način“⁴²). Медијска пажња очекивано је нарасла након непосредног укључивања институција локалне самоуправе у организацију (посебно од 2013), те се, уз истицање улоге локалне заједнице, у прилоге редовно укључују краћи фрагменти из интервјуа са представницима ових институција (као и других представника организатора). У најавама догађаја, вестима и репортажама, на интернет порталима, у дигиталним и штампаним медијима, доминирају глорификација традиционалних вредности, истицање древности обредне праксе (уз указивање на иновације), интерпретације веровања (најава пролећа, коњски дан, коњска слава, нпр.: „Na Todorovu subotu održana trka konja i magaraca: Nadmetale se neosedlane životinje, čime se priziva brži dolazak proleća“⁴³). У прилозима који комбинују текст, фотографију и видео-записе понуђени су описи манифестације (трке неоседланих коња, подаци о броју учесника, победницима, наградама бројности публике и заједничкој прослави). Слике и снимци обележавања Тодоровдана засту-

42 <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/57/srbija-danas/2253572/todorova-subota-u-malom-krcimiru.html>, приступљено 12. 10. 2019.

43 <https://www.telegraf.rs/vesti/2651966-na-todorovu-subotu-odrzana-trka-konja-i-magaraca-nadmetale-se-neosedlane-zivotinje-cime-se-priziva-brzi-dolazak-proleca>, приступљено 11. 10. 2019.

пљени су у готово свим медијским садржајима, а додатно обликовање подразумева и укључивање музичке подлоге, монтиране секвенце снимка руралног пејзажа и сл.⁴⁴ Кроз изабране и у целине прилога уклопљене изјаве мештана предствљена је емска перспектива, па се из ове визуре обележавање Тодоровдана коментарише кроз успостављање релације некад / сад, дружење и сусрет са другима виде се као такође важни разлози за окупљање, а кроз објашњења смисла празновања посредно се уводи и афирмација локалне културе и носталгијом обојено сећање на некадашњу свакодневицу (узгој коња и магараца неопходних за пренос терета у процесу производње креча, као и за транспорт млека и млечних производа са појата у планини до села, односно и даље, до потенцијалних купаца).

4.3. Контекст демографске слике Запаља: промена прагматике и профанизација ритуала

Истраживања улоге колективних ритуала у областима које карактерише изразита депопулација становништва (какво је и подручје Запаља) указала су и на чињеницу да традиционалне праксе у таквим контекстуалним оквирима мењају примарне функције. Овакви колективни ритуали стичу у тим околностима додатно наглашену социјално-интегративну димензију, постајући један од основа за (ре)продукцију колективних идентитета и кохезију заједнице, будући да је реч и о процесима (ре)успостављања заједница и оказионалним видовима (ре)интеграције. (уп. нпр. HRISTOV 2004; HRISTOV, MANOVA 2007: 210), при чему се митско-ритуална функција повлачи у други план. Отуда је могуће говорити и о профанизацији мотивације за учешће у обичају (како је већ у литератури примећено у вези са низом сличних пракси, нпр. једним типом сеоских слава (буг. оброк) у Бугарској, BENOVSKA SBKOVA 1999).

5. Завршна разматрања: Тодорица – крај или почетак једне традиције?

Обележавање Тодоровдана у Малом Крчмиру прошло је сложен пут трансформација, позиционирајући се у актуелном тренутку на размеђи обичаја и културно-уметничке манифестације. Спектаклизација традиционалних ритуала (али и свега што се као „традиционално“ може представити) у Србији последњих деценија добија на интензитету. Оваквим тенденцијама погодују и глобални трендови, подржани и промовисани, у крајњој линији, и од стране Организације за образовање, науку и културу Уједињених нација (The United Nations Educational,

44 <https://www.facebook.com/watch/?v=775133819312869>; <https://www.youtube.com/watch?v=kiS1mRy8kEs>, приступљено 11. 10. 2019.

Scientific and Cultural Organization – UNESCO) кроз Конвенцију о очувању нематеријалног културног наслеђа (Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage) из 2003. Овим кључним инструментом се, између осталог, у циљу подстицања осмишљавања самоодрживих пројеката, инсистира и на развијању економских и туристичких потенцијала конкретних културних израза (KIRSCHENBLATT- GIMBLETT 2013).⁴⁵

Тодоровдан у Малом Крчмиру још увек није прерастао у конкурентан производ у домену културног туризма у Србији, а будућност овог ритуала, сада и манифестације, сасвим је неизвесна. У тренутку истраживања (2018) било је евидентно опадање интересовања чак и међу припадницима локалне заједнице, а изостајала је и озбиљнија финансијска подршка надлежних институција. 2020. године у програм је укључен и концерт једне естрадне звезде, што је несумњиво допринело порасту интересовања и посећености манифестације.

Описани случај наводи на размишљање о апликативном потенцијалу научних истраживања, где би се, осим документовања актуелног стања на терену, истраживачи у озбиљнијој мери ангажовали и као подршка и помоћ локалној заједници за укључивање локалних традиционалних пракси у систем заштите нематеријалног наслеђа. Манифестација везана за обележавање Тодоровдана у Малом Крчмиру у овом тренутку се практично одвија уз велику дозу импровизације, претежно захваљујући индивидуалним напорима ентузијаста. То се рефлектује на све аспекте праксе: од осмишљавања програма, до медијске промоције која директно утиче и на посећеност и тржишну конкурентност, будући да организатори до сада нису сарађивали са стручњацима у вези са поменутиим проблемима. Стога би ангажовање истраживача у сарадњи са локалном заједницом укључило и едукацију о нематеријалној култури, њеном значају и видовима заштите, подршку у препознавању елемената, упознавање са правно-бирокуратским механизмима везаним за ову област културе, те и подршку у изради одрживих пројеката, као један од видова реституције истраживања.⁴⁶

Шта ће се у овим процесима добити, а шта изгубити, да ли је реч

45 Ипак, и поред оваквих препорука инкорпорираних у концепт Конвенције, нема сумње да је појам традиције (који се успешно опире прецизном дефинисању) уграђен у дефиницију нематеријалног културног наслеђа преко концепата колективности, континуитета и (ре)креирања (уп. шире дискусије у LAJMGRUBER 2013: 123–124; CICIŠVILI 2013: 211–212; BORTOLOTO 2013а: 188–192; 2013б; KUUTMA 2015. И у теоријским дискусијама и у практичној примени Конвенције баратање појмовима традиција, фолклор, аутентичност и сл., показало се, напослетку, као суштински неизбежно.

46 Оваква врста подршке и учешће експерата у примени Конвенције већ су постали тема озбиљних дискусија у студијама наслеђа које се све интензивније развијају и у Србији (в. нпр. LUKIĆ KRSTANOVIĆ I RADOJIĆIĆ 2015; GAVRILOVIĆ I ĐORĐEVIĆ 2016; LAJIĆ MIHAJLOVIĆ I ĐORĐEVIĆ BELIĆ 2019; RAKOČEVIĆ I RANISAVLJEVIĆ 2019).

само о још једном таласу озбиљних трансформација традиције на глобалном нивоу, те како ће се струка односити према новонасталим праксама, остаје отворено питање. Дискусије у овом правцу на пољу студија наслеђа одавно су отворене, ставови стручњака различити, а многа питања још увек се виде као сасвим контроверзна.

Цитирана литература

- AGAPKINA 2002: Агапкина, Татјана А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл. Москва: Индрик, 2002.
- ANTONIJEVIĆ 1971: Antonijević, Dragoslav. Aleksinačko Pomoravlje. Srpski etnografski zbornik LXXXIII. Život i običaji narodni 35, 1971. [orig.] Антонијевић, Драгослав. Алексиначко Поморавље. Српски етнографски зборник LXXXIII. Живот и обичаји народни 35 (1971): 1–270.
- ANTONIJEVIĆ 1982: Antonijević, Dragoslav. *Obredi i običaji balkanskih stočara*. Beograd: SANU, Balkanološki institut, 1982. [orig.] Антонијевић, Драгослав. Обреди и обичаји балканских сточара. Београд: САНУ, Балканолошки институт, 1982.
- BENOVSKA-SBKOVA 1999: Беновска-Сѣбкова, Милена. Оброците в Северозападна Бѣлгария: вид религиозно поведение в пост-социалистическо време. Бѣлгарска етнология 1–2, 1999: 70–84.
- BENOVSKA-SBKOVA 2001: Беновска-Сѣбкова, Милена. Политически преход и всекидневна култура. Софи: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2001.
- BENOVSKA-SBKOVA 2013: Беновска-Сѣбкова, Милена. Мъченици и герои: политика на паметта и преоткриване на православието в постсъветска Русия. Бѣлгарският XX век. Колективна памет и национална идентичност. Ред. А. Лулева. София: Гутенберг, 2013, 249–274.
- VUJANIĆ 2011: Vujanić, Milica et al. Rečnik srpskoga jezika. Novi Sad: Matica srpska, 2011. [orig.] Вујанић, Милица et al. Речник српскога језика. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- GAVRILOVIĆ 1996: Gavrilović, Danijela. Mitološki i socijalni kontekst praznovanja Todorove subote u istočnoj Srbiji. *Etno-kulturološki zbornik za proučavanje kulture istočne Srbije i susednih oblasti 2*, 1996: 138–141. [orig.] Гавриловић, Данијела. Митолошки и социјални контекст празновања Тодорове суботе у источној Србији. Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области 2 (1996): 138–141.
- ЂОРЂЕВИЋ БЕЛИЋ 2018: Ђорђевић Белић, Смиљана. *Todorovci / todoronci / tudoronci: prilog proučavanju demonologije Srba u Dunavskoj klisuri. Ishodišta 4*, 2018: 75–88. [orig.] Ђорђевић Белић, Смиљана. Тодоровци / тодоронци / тудоронци: прилог проучавању демонологије Срба у Дунавској клисури. Исходишта 4 (2018): 75–88.
- ZEČEVIĆ 1974: Zečević, Slobodan. Rusalke i todorci u narodnom verovanju istočne Srbije. *Glasnik Etnografskog muzeja 37*, 1974: 109–139. [orig.] Зечевић, Слободан. Русалке и тодорци у народном веровању источне Србије.

- Гласник Етнографског музеја* 37, 1974: 109–139.
- ZEČEVIĆ 1981: Zečević, Slobodan. *Mitska bića srpskih predanja*. Beograd: Etnografski muzej, 1981. [orig.] Зечевић, Слободан. *Митска бића српских предања*. Београд: Етнографски музеј, 1981.
- JAKOVLJEVIĆ 2012: Jakovljević, Rastko. Tradicionalna muzika i anatomija mreže festivala između jugoslovenske kulturne politike i vernakularnih vrednosti. *Muzikologija* 12, 2012: 103–120. [orig.] Јаковљевић, Растко. Традиционална музика и анатомија мреже фестивала између југословенске културне политике и вернакуларних вредности. *Музикологија* 12, 2012: 103–120.
- KRSTIĆ 2002: Krstić, Borislav. *Narodni život i običaji Klisuraca i Poljadjasa*. Temišvar: Savez Srba u Rumuniji, 2002. [orig.] Крстић, Борислав. *Народни живот и обичаји Клисурсаца и Пољадијаса*. Тимишвар: Савез Срба у Румунији, 2002.
- LAJIĆ MIHAJLOVIĆ, GRAŠAR ANĐELKOVIĆ 2017: Lajić Mihajlović, Danka i Jelena Grašar Anđelković. *Polu veka Homoljskih motiva : 1968–2017. Miris jorgovana u dolini zlatonosnog Peka*. Kučevo : Centar za kulturu „Veljko Dugošević“, 2017. [orig.] Лајић Михајловић, Данка и Јелена Грашар Анђелковић. *Пола века Хомољских мотива : 1968–2017. Мирис јоргована у долини златоносног Пека*. Кучево : Центар за културу „Вељко Дугошевић“, 2017.
- LAJIĆ MIHAJLOVIĆ, ĐORĐEVIĆ BELIĆ 2019: Lajić Mihajlović, Danka i Smiljana Đorđević Belić. Definisanje „tradicionalnog“ u (tradicionalnom) pevanju uz gusle kao NKN: kompetencija nosilaca nasleđa i/ili stručnjaka. *Savremena srpska folkloristika VI*. Ur. D. Petković i B. Suvajdžić. Beograd, Tršić: Udruženje folklorista Srbije, Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković“, Centar za kulturu „Vuk Karadžić“ u Loznici, 2019: 225–245. [orig.] Лајић Михајловић, Данка и Смиљана Ђорђевић Белић. Дефинисање „традиционалног“ у (традиционалном) певању уз гусле као НКН: компетенција носилаца наслеђа и/или стручњака. *Савремена српска фолклористика VI*. Ур. Д. Петковић и Б. Сувајдић. Београд, Тршић: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Центар за културу „Вук Караџић“ у Лозници, 2019, 225–245.
- LEBEDEV 2007: Лебедев, Сергей Дмитриевич. Религиозный ренессанс как социальная реальность: к демифологизации понятия. *Социологический журнал* 2, 2007: 24–36.
- LURJE 2001: Лурье, Михаил Лазаревич. О феномене наивного сочинительства. *Наивная литература: исследования и тексты*. Сост. С. Неклюдов. Москва: Московский общественный научный фонд, 2001, 15–28.
- LULEVA 2019: Лулева, Ана. Традиция и ре/традиционализация: Калоферското мъжко хоро. *Етнологията в променящия се свят*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2019.
- LUKIĆ KRSTANOVIĆ 2010: Lukić Krstanović, Miroslava. *Spektakli XX veka: muzika i moć*. Beograd: Etnografski institut SANU, 2010. [orig.] Лукић Крстановић, Мирослава. *Спектакли XX века: музика и моћ*. Београд:

- Етнографски институт САНУ, 2010.
- LUKIĆ KRSTANOVIĆ 2015: Lukić Krstanović, Miroslava i Dragana Radojičić. Nematerijalno kulturno nasleđe u Srbiji: prakse, znanja i inicijative. *Glasnik Etnografskog muzeja* 79, 2015: 165–178. [orig.] Лукић Крстановић, Мирослава и Драгана Радојичић. Нематеријално културно наслеђе у Србији: праксе, знања и иницијативе. Гласник Етнографског музеја 79, 2015: 165–178.
- LJUBINKOVIĆ 2006: Ljubinković, Nenad. Svoj i tuđ u interakciji na balkanskim prostorima do početka 18. veka. *Slika drugog u balkanskim i srednjoevropskim književnostima*. Ур. М. Матицки. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2006, стр. 77–84. [orig.] Љубинковић, Ненад. Свој и туђ у интеракцији на балканским просторима до почетка 18. века. *Слика другог у балканским и средњоевропским књижевностима*. Ур. М. Матицки. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2006, стр. 77–84.
- MEDAR TANJGA i dr 2017: Medar Tanjga, Irena, Jelenka Pandurević i Dragica Panić Kašanski. *Nematerijalno kulturno nasleđe. Teorijski, metodološki i administrativni aspekti*. Вања Лука: Филолошки факултет, 2017. [orig.] Медар Тањга, Ирена, Јеленка Пандуревић и Драгица Панић Кашански. Нематеријално културно наслеђе. Теоријски, методолошки и административни аспекти. Вања Лука: Филолошки факултет, 2017.
- MILOŠEVIĆ 1940: Milošević, Milorad. Sampasi na Babičkoj gori u Zaplanju. *Glasnik Etnografskog muzeja* 15, 1940: 168–170. [orig.] Милошевић, Милорад. Сампаси на Бабичкој гори у Заплању. Гласник Етнографског музеја 15, 1940: 168–170.
- MINAEVA 2009: Минаева, Анна П. До и после литературе. До и после литературе: текст наивној словесности. Сост. А. П. Минаева. Отв. ред. Е. Жигарина. Москва: РГГУ, 2009.
- NEDELJKOVIĆ 1990: Nedeljković, Mile. *Godišnji običaji u Srba*. Београд: „Вук Караџић“, 1990. [orig.] Неделковић, Миле. Годишњи обичаји у Срба. Београд: „Вук Караџић“, 1990.
- NEKLJUDOV 2001: Неклюдов, Сергей Юрьевич. От составителя. Наивная литература: исследования и тексты. Сост. С. Неклюдов. Москва: Московский общественный научный фонд, 2001.
- NIKOLIĆ 1910: Nikolić, Vladimir. Iz Lužnice i Nišave. *Srpski etnografski zbornik* 16, 1910: 1–563. [orig.] Николић, Владимир. Из Лужнице и Нишаве. Српски етнографски зборник 16, 1910: 1–563.
- PLOTNJKOVA 2012: Плотникова, Ана А. Тодорова суббота. Славянские древности: этнолингвистический словарь. Том 5. Под общей редакцией Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2012, 279–282.
- POPOVIĆ NIKOLIĆ 2018: Popović Nikolić, Danijela. Terenska istraživanja usmenog stvaralaštva u Zaplanju. *Folkloristika* (3/1): 2018, 173–183. [orig.] Поповић Николић, Данијела. Теренска истраживања усменог стваралаштва у Заплању. Фолклористика (3/1): 2018, 173–183.
- RADINOVIĆ 1992: Radinović, Sanja. *Staro dvoglasno pevanje Zaplanja*. Neobjavljen magistarski rad. Београд: Факултет музичке уметности, 1992. [orig.]

- Радиновић, Сања. Старо двогласно певање Заплања. Необјављен магистарски рад. Београд: Факултет музичке уметности, 1992.
- RADIĆ 2002: Radić, Radmila. *Država i verske zajednice 1945–1970*. Београд: Institut za noviju istoriju Srbije, 2002. [orig.] Радић, Радмила. Држава и верске заједнице 1945–1970. Београд: Институт за новију историју Србије, 2002.
- RAKOČEVIĆ I RANISAVLJEVIĆ 2019: Rakočević, Selena i Zdravko Ranisavljević. Stručnjaci kao medijatori između Države i nosilaca praksi nematerijalnog kulturnog nasleđa: nominacijski dosije 'Kolo, tradicionalna narodna igra'. *Folkloristika* 4/2 (2019): 25–43. [orig.] Ракочевић, Селена и Здравко Ранисављевић. Стручњаци као медијатори између Државе и носилаца пракси нематеријалног културног наслеђа: номинацијски досије 'Коло, традиционална народна игра'. *Фолклористика* 4/2, 2019: 25–43.
- RADENKOVIĆ 2001a: Radenković, Ljubinko. Todorova subota. *Slovenska mitologija. Enciklopedijski rečnik*. Ур. Лј. Раденковић и С. Толстој. Београд: Zepter Book World, 2001a, 530–533. [orig.] Раденковић, Љубинко. Тодорова субота. *Словенска митологија. Енциклопедијски речник*. Ур. Љ. Раденковић и С. Толстој. Београд: Zepter Book World, 2001a, 530–533.
- RADENKOVIĆ 2001b: Radenković, Ljubinko. Todorci. *Slovenska mitologija. Enciklopedijski rečnik*. Ур. Лј. Раденковић и С. Толстој. Београд: Zepter Book World, 2001b, 533–536. [orig.] Раденковић, Љубинко. Тодорци. *Словенска митологија. Енциклопедијски речник*. Ур. Љ. Раденковић и С. Толстој. Београд: Zepter Book World, 2001b, 533–536.
- SIMONOVIĆ 1982: Simonović, Dragoljub. *Zaplanje*. Ниш, Београд: Gradina, Narodna knjiga, Etnografski institut SANU, 1982. [orig.] Симоновић, Драгољуб. Заплање. Ниш, Београд: Градина, Народна књига, Етнографски институт САНУ, 1982.
- SIKIMIĆ 2001: Sikimić, Biljana. Sveci creva motaju. *Kult svetih na Balkanu*. Liceum 5, 2001: 39–87. [orig.] Сикимић, Биљана. Свеци црева мотају. Култ светих на Балкану. Лицеум 5 (2001): 39–87.
- TOLSTOJ 1995: Tolstoj, Nikita. *Jezik slovenske kulture*. Ниш: Prosveta, 1995. [orig.] Толстој, Никита. *Језик словенске културе*. Ниш: Просвета, 1995.
- FILIPOVIĆ 1950: Filipović, Milenko. *Trački konjanik u običajima i verovanjima savremenih balkanskih naroda*. Нови Сад: Matica srpska, 1950. [orig.] Филиповић, Миленко. *Трачки коњаник у обичајима и веровањима савремених балканских народа*. Нови Сад: Матица српска, 1950.
- HRISTOV 2004: Христов, Петко. Обшности и празници. Служби, слави, събори и курбани в јужнословјанското село през първата половина на ХХ век. Софија: Българска академия на науките, Етнографски институт с музей, 2004.
- CVETANOVIĆ 2013: Cvetanović, Vidoje. *Rečnik zaplanjskog govora*. Gadžin Han: Narodna biblioteka „Branko Miljković“, 2013. [orig.] Цветановић, Видоје. Речник заплањског говора. Гаџин Хан: Народна библиотека „Бранко Миљковић“, 2013.
- BAEVA, VALČINOVA 2009: Baeva, Vihra & Galia Valtchinova, A Women's Religious

- Organization in Southern Bulgaria: From Miracle Stories to History. *History and Anthropology* 20/3, 2009: 317–338.
- BERGER 1999: Berger, Peter L. The desecularization of the world: A global overview. *The desecularization of the world: Resurgent religion and world politics*. Ed. P. L. Berger. Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 1999, 1–18.
- BORTOLOTO 2013a: Bortolotto, Chiara. Golema cola cola u Gravini: nematerijalna kulturna baština, kulturno dobro i teritorij između UNESCO-ova diskursa i lokalne baštinske prakse. *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*. Ur. M. Hameršak, I. Pleše i A. Vukušić. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2013a: 179–201.
- BORTOLOTO 2013B: Bortolotto, Chiara. Authenticity: A Non-Criterion for Inscription on the Lists of UNESCO's Intangible Cultural Heritage Convention. *IRCI Meeting on ICH — Evaluating the Inscription Criteria for the Two Lists of UNESCO's Intangible Cultural Heritage Convention*. Tokyo: International Research Centre for Intangible Cultural Heritage in the Asia-Pacific Region (IRCI), 2013b, 73–79.
- BOJM 2005: Bojm, Svetlana. *Budućnost nostalgije*. Beograd: Geopolitika, 2005.
- BENDIKS 1997: Bendix, Regina. *In Search of Authenticity. The Formation of Folklore Studies*. University of Wisconsin Press, 1997.
- BOROVIK 2004: Borowik, Irena, Dinka Marinović Jerolimov & Siniša Zrinščak, Religion and patterns of social transformation – or: how to interpret religious changes in post-communism? *Religion and patterns of social transformation*. Eds. I. Borowik, D. Marinović Jerolimov & S. Zrinščak. Zagreb: Institute for social research, 2004, 9–19.
- CERIBAŠIĆ 2003: Ceribašić, Naila. *Hrvatsko, seljačko, starinsko i domaće: povjest i etnografi ja javne prakse narodne glazbe u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2003.
- CERIBAŠIĆ 2008: Ceribašić, Naila. Folklor i folklorizam. *Predstavljanje tradicijske kulture na sceni i u medijima*. Ur. A. Muraj i Z. Vitez. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatsko etnološko društvo, 2008, 259–270.
- DOBELER 2004: Dobbelaere, Karel. *Secularization: An Analysis at Three Levels*. Peter Lang, 2004.
- DEG 1994: Dégh, Linda. *American Folklore and the Mass Media*. Indiana University Press, 1994.
- GAVRILOVIĆ, ĐORĐEVIĆ 2016: Gavrilović, Ljiljana i Ivan Đorđević. Sjenički sir kao nematerijalno kulturno nasleđe. Antropološki pristup problemu. *Етноантрополошки проблеми* 2/4, 2016: 989–1004.
- GOG 2006: Gog, Sorin. The construction of the religious space in post-socialist Romania. *Journal for the Study of Religions and Ideologies* 15, 2006: 37–53.
- HAMERŠAK, PLEŠE, VUKUŠIĆ 2013: Hameršak, Marijana, Iva Pleše i Ana-Marija Vukušić (ur.). *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2013.
- HOBBSBAUM 1983: Hobsbawm, Eric & Terence Ranger (eds.). *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, 1983.

- HOFMAN 2010: Hofman, Ana. *Staging socialist femininity: Gender Politics and Folklore Performance in Serbia*. Brill Academic Pub, 2010.
- HRISTOV, MANOVA 2007: Hristov, Petko & Tsvetana Manova. The new “old” kurban. A case study. *Kurban in the Balkans*. Eds. P. Hristov & B. Sikimić. Belgrade: Institute for Balkan Studies SASA, 2007, 209–230.
- ILIĆ 2010: Ilić, Marija. Ideologija nostalgije u etnolingvističkom intervjuu. *Etno-antropološke sveske* 15, 2010: 65–75.
- JELINČIĆ, ŽUVELA BUŠNJA 2008: Jelinčić, Daniela Angelina i Ana Žuvela Bušnja. Uloga medija u predstavljanju, mijenjanju i kreiranju tradicije. *Predstavljane tradicijske kulture a sceni i u medijima*. Ur. A. Muraj i Z. Vitez. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatsko etnološko društvo, 2008, 51–63.
- KIRŠENBLAT-ŽIMBLET 2013: Kirshenblatt-Gimblett, Barbara. Svjetska baština i kulturna ekonomija. *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*. Ur. M. Hameršak, I. Pleše i A. Vukušić. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2013: 65–117.
- KUTMA 2015: Kuutma, Kristin. From folklore to intangible heritage. *A Companion to Heritage Studies*. Eds. W. Logan, M. N. Craith & U. Kockel. Wiley – Blackwell, 2015, 41–54.
- LAJMGRUBER 2013: Leimgruber, Walter. Švicarska i UNESCO-ova Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine. *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*. Ur. M. Hameršak, I. Pleše i A. Vukušić. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2013: 121–156.
- MIHAJLESKU 2008: Mihăilescu, Vintilă. A New Festival for the New Man: The Socialist Market of Folk Experts during the ‘Singing Romania’ National Festival. *Studying Peoples in the People’s Democracies II: Socialist Era Anthropology in South-East Europe*. Eds. V. Mihăilescu, I. Iliev & S. Naumović. Berlin: LIT-Verlag, 2008, 55–80.
- MIHAJLESKU, ILIEV, NAUMOVIĆ 2008: Mihăilescu, Vintilă, Ilia Iliev & Slobodan Naumović (eds.). *Studying Peoples in the People’s Democracies II: Socialist Era Anthropology in South-East Europe*. Berlin: LIT-Verlag, 2008.
- MURZIN 2008: Murzyn, Monika A. Heritage Transformation in Central and Eastern Europe. *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*. Eds. B. Graham & P. Howard. Hampshire: Ashgate, 2008, 315–341.
- MILER 2004: Müller, Olaf. Religiosity in Central and Eastern Europe: Results from the PCE Survey. *Religion and patterns of social transformation*. Eds. I. Borowik, D. Marinović Jerolimov & S. Zrinščak. Zagreb: Institute for social research, 2004, 61–78.
- MURAJ, VITEZ 2008: Muraj, Aleksandra i Zorica Vitez (ur.). *Predstavljane tradicijske kulture na sceni i u medijima*. Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatsko etnološko društvo, 2008.
- NAUMOVIĆ 2009: Naumović, Slobodan. *Upotreba tradicije u političkom i javnom životu Srbije na kraju dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2009.
- RADULOVIĆ 2012: Radulović, Lidija. *Religija ovde i sada: revitalizacija religije u Srbiji*. Beograd: Srpski genealoški centar, 2012.

- SMRKE 2004: Smrke, Marjan. Religious Forms of Social Mimicry in a Society in Transition. *Religion and patterns of social transformation*. Eds. I. Borowik, D. Marinović Jerolimov & S. Zrinščak. Zagreb: Institute for social research. 2004, 171–186.
- TOMKA 2004: Tomka, Miklós. Comparing countries by their religiosity in Eastern Europe. *Religion and patterns of social transformation*. Eds. I. Borowik, D. Marinović Jerolimov & S. Zrinščak. Zagreb: Institute for social research. 2004, 49–59.
- CICIŠVILI 2013: Tsitsishvili, Nino. Nacionalne ideologije u eri globalnih fuzija: gruzijsko polifono pjevanje kao UNESCO-ovo remek-djelo nematerijalne baštine. *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*. Ur. M. Hamersak, I. Pleše i A. Vukušić. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2013: 203–232.

Smiljana Đorđević Belić
Danijela Popović Nikolić

TODOR'S SATURDAY (St. THEODORE'S DAY) IN MALI KRČIMIR: TRADITION AND REVIVALISM

The paper presents the results of research on the celebration of Todor 's Saturday (/ St. Theodore's day) in Mali Krčimir (Zaplanje, southeastern Serbia). After reviewing previous studies of *Todorica* rituals in the Balkan context and reconstruction of the ritual based on available studies and ethnographic material, the authors provide a picture of this ritual practice, researched within the traditional culture of Zaplanje. The observed changes (reduction of ritual layers, taboo systems, etc.) are analyzed and it is concluded that at the current moment, the celebration of St. Theodore's day is positioned at the crossroads of rituals and manifestations of the institutionalized type. The second part of the study brings commented transcripts of field conversations that illustrate the emic polyphony. The emic polylogue, which sometimes has a polemical character, concentrates on several thematic cores: the interpretation of continuity and revivalism, the question of the "right" to tradition, nostalgic memories of the past and the introduction of the past / present relationship. In the theoretical-analytical segment of the article, ritual and customary practice related to the celebration of St. Theodore's day is observed in the context of "negotiating authenticity", in the context of similar practices of the "new wave" of folklore (with a broader look at the problem of retraditionalization in post-socialist Serbia). and significance with regard to the specifics of the demographic picture of Zaplanje (dominance of social-integrative functions in the conditions of pronounced depopulation). Finally, the concluding part raises the question of the sustainability of the practice, and the possibilities and consequences of its eventual inclusion in the system of protection of intangible cultural heritage.

Key words: Todor's Saturday / St. Theodore's day, ritual, custom, institutionalization, folklorism, retraditionalization, revivalism, post-socialism, intangible cultural heritage